

KIZILELMA

Eski çağlardan beri
Türk cihan hâkimiyeti idealini
sembolik olarak ifade eden bir kavram.

En eski kaynaklardan başlayarak kızıl-elma tabirinin nereden geldiği açıkça belirtilmeksizin "erişilmesi istenen ülkü, elde edilmesi amaçlanan muhayyel yer" anlamında kullanıldığı görülmektedir. Bazı araştırmacılar, tabirin köklerinin Uzakdoğu'da mitolojik çağlara kadar uzandığını ortaya koymaya çalışırken bir kısmı da insanlık tarihi kadar eski olan bu motifin Batı dünyasında da mevcut olduğunu belirtir. Bazı çağdaş araştırmacılara göre ise ilk defa Orta Asya'da Türkler arasında doğan bu ülkü, Ergenekon destanında Ergenekon'dan dışarı çıkma ve kaybedilmiş olan eski yurdu tekrar ele geçirme ideali şeklinde görülür. Kavram zamanla, gerçekleştirilmesi düşünülen idealleri ve zaptedilmesi gereken yerleri belirleyen bir sembol haline dönüşür. Orta Asya'da Oğuz Türkleri için kızıl-elma, hangi yöne giderlerse gitsinler hedefleri ve kazanımları zaferin adı haline gelir.

Batı kaynaklarında asâ ile birlikte hükümdarlık alâmeti olarak kullanıldığı belirtilen kızıl-elma bazılarında göre İtalya'da Roma şehri, bazılarında göre de Roma'daki Saint Pierre Kilisesi'nin üzerinde bulunan ve denizden de görülebilen altın yaldızlı küre ya da bu kilisenin üstü kırmızı bakırla kaplanmış kubbesidir. Ancak bu ideal Osmanlılar'da biraz daha farklı bir anlam kazanır. Oğuzlar, Selçuklular ve Osmanlılar tarafından Roma ve Bizans imparatorluklarının hâkimiyeti altındaki ülkelerin fethedilmesiyle Türkler'in cihan hâkimiyetinin gerçekleşeceği düşüncesine varılması birbirini tamamlayıcı mahiyette ideallerdir. Bundan dolayı özellikle İstanbul'un fethi bir anlamda kızıl-elma idealinin gerçekleşmesi şeklinde yorumlanmıştır.

Bizans döneminde Ayasofya'nın önünde dikili bir sütun üstünde at üzerindeki Iustinianos heykelinin elinde altından bir küre bulunmaktaydı. Bu şekilde bütün dünyayı hâkimiyeti altında tuttuğuna inanılan imparatorun elindeki kürenin (kızıl-elma) yere düşmesi, Bizans da dahil birçok ülkenin Türkler tarafından zaptedileceğine ve imparatorluğun çöküşüne işaret sayılmıştı. Ayrıca burada yer alan bir kitâbede, "Bu top benim elimde dur-

duğu sürece dünyaya sahibim" sözlerinin yazılı bulunduğu; Iustinianos'un, "Beni yıkacak kimse buradan geçecektir" dediği de rivayet edilmektedir. Bizans halkı tarafından imparatorun sağ elinin sihirli bir güçle donanmış olduğuna, sol elinde bulunan altınla kaplı bronz kürenin de devletin refah ve ıstırabını sembolize ettiğine inanılıyor, şehirde yaşayan halk zaman zaman heykelin önüne gelip ümit ve korkuyla şehrin geleceğini düşünüyordu. 1317'de kürenin üzerindeki haç bir fırtınada düştüğü zaman halk büyük bir korkuya kapılmış, daha sonra elma biçimindeki top da düşüp parçalanınca bundan yakında devletin parçalanıp yıkılacağı mânası çıkarılmıştır. Diğer bir rivayete göre de heykelin elindeki top Fâtihten Sultan Mehmed'in İstanbul'u kuşatmasından kısa bir süre önce düşmüş, İmparator Konstantin iki defa onu tekrar yerine koymayı denemişse de başaramamıştır. Bazı Hıristiyan seyyahlara göre cihan hâkimiyetinin tilsimini taşıdığına inanılan altın küre Bizans İmparatorluğu'nun uğuru sayılıyordu. XV. yüzyılda heykelin yıkılması ve kürenin yere düşmesi birçok ülkenin elden çıkacağına, bu ülkelerin Türkler tarafından fethine ve imparatorluğun çöküşüne işaret sayılmıştı. Gerçekte ise bu elma (Reichapfel) İstanbul'un Türkler'ce fethinden çok önce kaybolmuştu. Seyyah Clavijo, 1403'te bunun hâlâ yerinde olduğunu söylerken Bavyeralı Knappe Schiltberger 1427'de artık onu orada görememiştir. Evliya Çelebi ise Hz. Muhammed'in doğumu sırasında Nemrud'un ateşkedesinin söndüğünü, Tâk-ı Kısra ile birlikte Ayasofya ve Kızıl-elma'yı Rûm Kubbesi'nin de çöktüğünü yazmaktadır.

Carl Brockelmann ve Martin Hartmann, kızıl-elmanın menşeinin Hesperides'in altın elmalarından geldiğini ve bunda da Batı dünyasının ideal ülkelerinden birinin tasavvur edildiğini ileri sürerken August Fischer bunu cihan hâkimiyetinin bir sembolü olarak gösterir. Bir kısım araştırmacılar ise kızıl-elmanın Doğu ülkelerinde de hükümdarlık alâmeti sayıldığını gösteren çeşitli tarihî kayıtlar üzerinde durmaktadır.

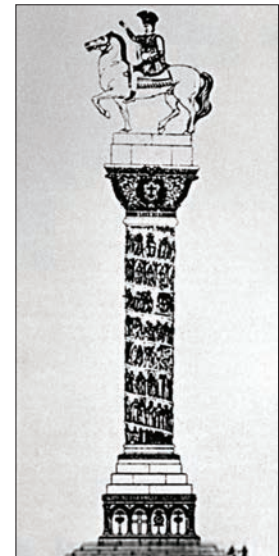
Kızıl-elma Osmanlı padişahlarınca da hükümdarlık alâmeti sayılmıştır. Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan Osmanlı padişahları albümünde (Bağdat Köşkü, nr. 408, vr. 32^a), Çelebi Sultan Mehmed'den III. Murad'a kadar sekiz padişahın yedisinin elinde birer elma resmedilmiştir. Fâtihten Sultan Mehmed, II. Bayezid ve II. Selim bu elmaları sol ellerinde, diğerleri

sağ ellerinde tutmakta, Yavuz Sultan Selim'in ise iki elinde iki elma bulunmaktadı. Ayrıca çeşitli kaynaklarda, Fâtihten Sultan Mehmed devrinden başlayarak III. Selim dönemine kadar Türk askerlerinin dillerinden düşürmediği, "Padişahım, biz senin uğrunda ta Kafdağı'nın ötesine, kızıl-elmaya dek varırız" sözleri Osmanlılar'ın ebedî saltanatının bütünlüğü anlamında kullanılmıştır (Tebly, s. 36 vd.).

İstanbul'un fethinden sonra Türk milletinin hedef ve ideali Roma'ya yönelince burası bir kızıl-elma olmuştur. Fâtihten Sultan Mehmed'in veziri Gedik Ahmed Paşa'nın Otranto seferi, Kanûnî Sultan Süleyman'ın Korfu ve Pulya seferleri, Barbaros Hayreddin Paşa'nın Reggio seferi, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Viyana kuşatması hep kızıl-elma idealiyle açıklanmaya çalışılmıştır.

Kosova Meydan Savaşı'nın kazanılıp Sırbistan'ın Osmanlı topraklarına katılmasında önemli rol oynayan ve babasının yerine tahta geçen Yıldırım Bayezid cülûs tebriki için Edirne Sarayı'na gelen Venedik, Ceneviz ve diğer İtalyan devletlerinin barış ve ticaret anlaşmalarını yenilemek isteyen elçilerine, Osmanlı Devleti sınırları içinde ticaretin tabii bir hal olduğunu söyledikten sonra anlaşma yapılmasını reddetmiş ve, "Roma'ya kadar gidip Saint Pierre Kilisesi'nin mihrabında atıma yem vereceğim" sözleriyle Roma (Rum papa) kızıl-elmasının, henüz doğu kızıl-elması (İstanbul) fethedilmeden önce Türk ülkesinin haritasına girmiş olduğunu resmen ilân etmiştir.

Peçuylu İbrâhim, "Ehl-i İslâm kızıl-elma ya değin fethetseler gerektir deyü İslâm-ı halkta şâyi'dir, lâkin bu kelâmın me'hazı

Cornelius Gurlitt'in çizdiği restitüsyona göre Ayasofya önündeki anıtın üzerinde, sol elinde küre tutan atlı imparator heykeli (Die Baukunst Konstantinopels, Berlin 1909-1912, lv. 18)

KIZILELMA

ve sebebi mâlûm değildir"; başka bir yerde de, "Sınır taşı gibi bir alâmet için vaz' olunmuştur" derken Evliya Çelebi Budin'de bir Kızilelma Sarayı, Estergon'da da bir Kızilelma Camii bulunduğunu belirtmektedir. Kanûnî Sultan Süleyman döneminde Habsburglar'la yapılan savaşlarda Beç (Viyana) kızılelması ortaya çıkar. III. Selim devrinde Nizâm-ı Cedîd'in kurulmasına karşı ayaklanan yeniçerilerin ağzından naklen Koca Sekbanbaşı'nın kaydettiği, "Hemen bize düşmanı gösterebilir, dalkılıç olup düşman ordusuna dalarız, harap ederiz ve kralın tahtını tacını başına geçirip kızılelmaya dek gideriz" sözlere, bu sırada kızılelmanın yine muhayyel bir ülke olduğunu göstermektedir. Kızilelma efsanesinin yeniçeriler arasında da yaygın olduğu tahmin edilmektedir. Kanûnî'nin bir gün yeniçeri kışlasını dolaştıktan sonra, "Kızılelmada buluşuruz" diyerek askerinin arasından ayrılması çeşitli kaynaklarda zikredilmektedir.

Bazı kaynaklarda kızılelma yerine "di-yâr-ı Üngürüs" tabiri kullanılmıştır. Evliya Çelebi, Hayretî'nin, "Şâhim kızılelmayı ayva ile doldurdun" mısraıyla sona eren kıtasının Budin'de Kızilelma Sarayı diye meşhur binanın divanhânesinde celi hatla yazılı olduğunu söylerken Âşık Çelebi, sadece son mısraını kaydettiği bu dörtlüğün Beç seferine tarih düşürüldüğünü belirtmektedir. Aynı şekilde Nevî, Âşkî, Kandî, Sâbit ve Enderunlu Vâsîf'in şiirlerinde de bu anlamda kızılelma tabirinin yer aldığı görülmektedir.

Ziya Gökalp'in 23 Kânunusânî 1328'de (5 Şubat 1913) Türk Yurdu'nda yayımlanan ünlü manzum hikâyesi "Kızılelma" ile bu kavram değişik bir muhteva kazanarak yeniden gündeme gelir. Tanzimat'tan sonraki yıllarda hemen hemen unutulmaya yüz tutan bu sembole yeni bir anlam kazandırmaya çalışan Ziya Gökalp'te kızılelma bu defa, çökmekte ve dağılmakta olan Osmanlı Devleti yerine bütün Türkler'in bir araya gelerek kuracakları ve yüzyıllardır özlemini çektikleri Turan ülkesiyle eş anlamda kullanılır. "Kızılelma" manzumesi, bütün Türkler tarafından heyecanla karşılandığı gibi bazı şarkiyatçıların da konuyla ilgilenmesine yol açar. Ziya Gökalp'ten birkaç yıl sonra Ömer Seyfeddin "Kızılelma Neresi?" adıyla yayımladığı hikâyede (YM, I, nr. 21, 29 [Teşrinisânî 1917], s. 418) "padişahın atının ayağının bastığı yer" diye gösterdiği kızılelmaya "erişilmek istenen ülke" şeklinde açıklık getirir. 1914'te Aka Gündüz

Muhterem Katil adlı kitabında, Yahya Kemal de "Gedik Ahmed Paşa'ya Gazel" adlı şiirinde yer alan, "Çıktı Otranto'ya pür-velvele Ahmed Pâşâ / Tüğlar varsa gerektir Kızılelma'ya kadar" mısralarında yine bu ideali ortaya koyar. Cumhuriyet'ten sonraki yıllarda Hüseyin Nihal Atsız, Arif Nihat Asya, Necdet Sancar, Ni-yazi Yıldırım Gençosmanoğlu gibi şair ve yazarlar da kızılelma motifini daha çok Ziya Gökalp'in kullandığı tarzda Türkçülük ideolojisi çevresinde ele alıp işlemişlerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

Âşık Çelebi, *Meşâirü's-şuarâ*, s. 916; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 115, 124; III, 324; VI, 235-236, 262, 265; VII, 55, 139, 194, 248, 273, 332, 471; Hammer (Atâ Bey), III, 474; VII, 113; İsmail Hamî Danişmend, *Türklük Meseleleri*, İstanbul 1966, s. 124-126, 163; Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul 1979, s. 594-595; Karl Tebly, *Dersaadet'te Avusturya Sefirleri* (trc. Selçuk Ünlü), Ankara 1988, s. 36 vd.; Fr. Babinger, "Qizil Elma", *Isl.*, XII (1922), s. 109-111; M. Fahrettin Kirzioğlu, "Türk Millî Geleneğinde Kızılalma ve Yerleri", *BTTD* (2. seri), sy. 1 (1985), s. 31-36; sy. 2 (1985), s. 41-47; Orhan Şaik Gökay, "Kızıl Elma Üzerine", *TT*, V/25 (1986), s. 9-14; V/26 (1986), s. 20-25; V/27 (1986), s. 9-13; V/28 (1986), s. 9-13; Sâmîha Ayverdi, "Kızıl Elma", *KAM*, XXIV/2 (1995), s. 5-7; Stefanos Verasimos, "Ağaçtan Elmaya: Apokaliptik bir Temanın Soyağacı" (trc. Emel Ergun), *Cogito*, sy. 17, İstanbul 1999, s. 304-332; P. N. Boratav, "Kizil-Elma", *Eİ²* (İng.), V, 245-246.

ORHAN ŞAIK GÖKAY

KIZILTEPE ULUCAMİİ

(bk. ULUCAMİ).

KIZLAR AĞASI

Osmanlı sarayında
Harem'de kadınlara ait kısımdan
sorumlu olan görevli
(bk. DÂRÜSSAÂDE).

KIZLAR AĞASI HAMAMI

İstanbul'da,
1920'lerde ortadan kaldırılmış olan
XVII. yüzyıla ait hamam.

Lâleli'de Mesih Paşa Camii yakınıdaydı. Kitâbesi yapının yıkıntıları arasında Heinrich Glück tarafından bulunmuş, Âsım Bey ile Paul Witte tarafından yayımlanmıştır. Sonra ne olduğu bilinmeyen bu manzum kitâbeden Dârüssaâde ağası Abbas Ağa'nın hamamı 1080 (1669-70) yılında yaptırdığı anlaşılmaktadır. Abbas Ağa,

26 Şevval 1078'de (9 Nisan 1668) Muslih Ağa'nın ölümü üzerine Dârüssaâde ağalığına tayin edilmiş ve dört yıl bu makamda kalarak 9 Rebülevvel 1082'de (16 Temmuz 1671) azledilmiştir. Daha sonra Mısır'a gitmiş ve orada ölmüş. Şâfiî olduğundan İmam Şâfiî Türbesi yakınına gömülmüştür. Topkapı Sarayı Emanet Hazinesi yazmaları arasında bulunan (nr. 3039) ta'lik hatla yazılı vakfiyede Abbas Ağa'nın gerek İstanbul içinde gerekse dışında bıraktığı hayratın cinsi ve vasıfları ayrıntılı biçimde yazılmıştır. İstanbul'daki önemli bir hayratı 1078 (1667-68) tarihli Beşiktaş'ta kendi adıyla anılan camisidir. Lâleli'dekinden başka Sirkeci ve Cerrahpaşa'da iki hamamı daha vardı. Vakfiyesinden anlaşıldığına göre Abbas Ağa, Lâleli'deki hamamı beslemek üzere Kırkçeşme ve Halkalı sularına katkılar yapmıştır. Evliya Çelebi, burasının şehrin ileri gelenlerinin gittiği büyük ve itibarlı hamamlardan biri olduğunu söyler. Joseph von Hammer, İstanbul hakkındaki kitabında Kızlar Ağası Hamamı'na ufak bir bölüm ayırdığı gibi ona gerçeğe uymayan bir de tarihî bağlantı uydurmuştur. Bütün vakıf hamamları gibi sonraları özel mülkiyete geçen yapı, Maliye nâzırlarından Yüsun Ziyâ Paşa'nın mülkiyetinde çalışırken 23 Temmuz 1911'de çıkan Uzunçarşı-Aksaray yangınında bütün çevresiyle birlikte harap olmuştur. Yangının ardından yıkıntılar içinde kalan hamamın bir fotoğrafı 1917'de Alman subaylarından Franz C. Endres'in kitabında yayımlandığı gibi aynı yazarın 1915 yıllarında çıkan bir dergideki makalesinde de Amadeus Faure adında bir ressamın yaptığı İstanbul tablosunun renkli bir reproduksiyonu bu yazıda kullanılmıştır. Glück, İstanbul hamamları üzerinde 1916-1917 yıllarında araştırmalar yaparken şehremâneti tarafından yıktırılmaya başlanan yapıyı soyunma yerleri henüz yıkılmış halde iken görmüştür. Yıkım işleri savaşın son yılına doğru durmuş ve eserin kalıntıları bir süre daha bu halde kalmış, savaşın yarattığı sefalet yüzünden uygunsuz kişilere barınak olunca çevreden şikâyetler başlamıştır. Bu sebeple 4 Mart 1923 tarihinde yapılan bir şehir meclisi toplantısında üyelere Mehmed Nüzhet Bey (Ortanca) bir önerge vererek kalıntıların tamamen ortadan kaldırılmasını istemiştir. Üyelerden yalnız Osman Sâib Bey buna karşı çıkmışsa da bir sonuç alınamamış ve Kızlar Ağası Hamamı'nın bütün kalıntılarının yıkılması şehremâneti tarafından uygun görülmüştür.